

Francesc Payarols, traductor¹

Pilar Estelrich i Arce

Universitat Pompeu Fabra. Facultat de Traducció i Interpretació

Resum

Francesc Payarols i Casas (Girona, 23-9-1896), primer fill d'una família obrera instal·lada a Barcelona el 1909, va estudiar Magisteri i va exercir de comptable mentre aprenia alemany, anglès i rus pel seu compte. Per mediació de Marcel·lí Antich, Joan Puig i Ferrater li va oferir traduir del rus al català per Editorial Proa. El 1935, amb Antich i un tercer soci va crear l'efímera Editorial Atena; després va traduir al castellà per Editorial Apolo, també de poca durada; finalment va iniciar una llarga col·laboració amb Editorial Labor. El 1940 va anar com a professor d'alemany a l'institut de la Seu d'Urgell, encetant així trenta anys de dedicació a l'ensenyament molt marcats per l'època. Jubilat als setanta anys, va traslladar-se a Barcelona, on viu actualment.

Paraules clau: primeres traduccions del rus al català, adquisició de llengües estrangeres a la Barcelona dels anys vint i trenta, apunts per la biografia d'un traductor i ensenyant.

Abstract

Francesc Payarols i Casas (Girona, 23-9-1896), el dest son of a working class family living in Barcelona since 1909, attended teacher-training school and worked as a bookkeeper while learning German, English and Russian on his own account. Thanks to his acquaintance with marcel·li Antich, Joan Puig i Ferrater offered him translations from Russian into Catalan for Editorial Proa. Together with Antich and another partner, he set up the short-lived Editorial Atena in 1935. subsequently, he translated into Spanish for Editorial Apolo; then began a lengthy collaboration with Editorial Labor. In 1940 he entered the grammar school in la Seu d'Urgell as a teacher of German and experienced a teaching period lasting Chirly years which was strongly marked by historical circumstances. On retiring at seventy, he settled in Barcelona, where he still lives today.

1. Conferència pronunciada en el IV Seminari sobre Traducció a Catalunya, el 4 de maig de 1996, en l'acte d'homenatge a Francesc Payarols amb motiu del seu centè aniversari.

La Bíblia diu que Jesucrist va fer el miracle de donar de menjar a una multitud amb cinc pans i dos peixos, però en la memòria de Francesc Payarols aquest miracle dels pans i els peixos el feia la seva mare cada dia. Els ingressos familiars eren de tretze pessetes per setmana, procedents de dues pessetes al dia del jornal del pare, obrer en una empresa del metall, i d'una pesseta a la setmana de la mare, que treballava de pantalonera: d'això es pagava un lloguer de quinze pessetes al mes i se'n mantenien el matrimoni, tres fills i els avis paterns. El menú diari no permetia gaires variacions: sempre es dinava escudella i carn d'olla, i només es trencava la monotonia durant la Quaresma. Els germans eren en Francesc, el gran, la Isabel, dos anys més jove, i en Salvador, vuit anys menor. El noi gran tenia una salut molt delicada, «era un nyèbit», i li feien prendre «tones d'oli de fetge de bacallà»: una cullerada d'oli de fetge de bacallà amb vint gotes de tintura de iode, abans de cada menjada. Com podeu veure, el tractament va tenir molt bons resultats.

A Girona, en Francesc va assistir a l'escola pública. Hi havia dues escoles, una d'elles dirigida per Dalmau Carles, un mestre que esdevindria famós com a autor de l'aritmètica amb què van fer estudiar Alfons XIII; el noiet anava a l'altra, regentada per un exseminarista de nom Isern, un carlí furibund, la línia pedagògica del qual descriu com «la religión, a palos», que inculcava constantment el terror a l'infern. Aquesta línia estava en consonància amb la postura de la mare, Maria Casas, una pagesa d'Amer filla d'un guàrdia civil que era intensament religiosa, i si hagués pogut no hauria sortit mai de l'església. En canvi, el pare era neutre, però no imposava la seva opinió. Quan el mestre Isern va ser traslladat a Burgos, en Francesc va entrar a l'escola dels maristes; no se sap ben bé per quin miracle, però en comptes d'anar a l'establiment destinat als pobres va anar al dels rics, cosa que representava un sacrifici considerable: tres pessetes al mes.

El teixit industrial de la Girona de principis de segle que recorda en Francesc Payarols no era pas gaire dens: una fàbrica de botons, can Grover, i el taller de metal·lúrgia Planas Escubós, on treballava el seu pare. Quan la direcció decidí traslladar l'empresa a Barcelona, va proposar a determinats obrers d'anar-hi també. En Josep Payarols va acceptar a contracor, però les possibilitats de trobar una altra feina a Girona eren ben poques.

Van marxar de Girona el 1909. El trasllat a Barcelona va ser un gran drama per la mare, que tenia por de la gran ciutat i deixava a la contrada un germà, d'ofici baster, i una germana. En canvi, va ser l'esdeveniment més gran de la vida d'en Francesc, encara més solemnitat pel fet que van celebrar la seva primera comunió aquell mateix dia.

S'establiren al carrer de Rades, entre el Paral·lel i Montjuïc, en un pis que costava vint-i-cinc pessetes de lloguer. El pare anava a treballar cada dia a Can Tunis, a les sis del matí, emportant-se el dinar embolicat, i tornava al vespre després d'una jornada de dotze hores. La mare estava molt preocupada per l'escola del noi, que considerava molt important, mentre que la de la nena no li semblava imprescindible, d'acord amb els costums de l'època; de fet, la nena va aprendre de pantalonera, com la seva mare. Un parent llunyà matern, de cog-

nom Casas, que havia viscut a França i en tornar a Catalunya va començar a exercir de professor de francès, treballava en una acadèmia per a rics situada al carrer de Casp a la cantonada de Bruc. Per mediació seva van admetre-hi en Francesc, que va patir molt de ser el pobret entre aquells nois rics i cruels que anaven i venien d'escola amb cotxe i xofer i lacais, mentre que ell feia els quatre viatges diaris des del Paral·lel a peu i amb espartenyets. Malgrat l'entorn hostil, va anar aprenent francès i alguna cosa més de les altres matèries que s'hi impartien. El senyor Casas va morir aviat, i el director va cridar la mare d'en Francesc per oferir-li que continués assistint de franc a l'escola, però ella va adonar-se que el noi hi anava forçat, cosa que va afegir-se a l'inconvenient de la distància entre la casa i l'escola.

Un altre factor que va pesar en la decisió de canviar d'escola va ser la forta impressió que rebé la mare en viure la Setmana Tràgica aquell mateix estiu, amb un impacte especialment intens a la zona del Poble Sec on vivien els Payarols. A més, per aquella dona tan devota els saquejos i els incendis de les esglésies i la crema dels ornaments litúrgics que podia observar des de casa constituïen una experiència encara més dramàtica que per a una persona menys religiosa. El barri no era del seu gust, i a més no volia exposar el noi al risc de travessar cada dia uns carrers tan insegurs. Així doncs, va acceptar de grat una proposta de canviar de domicili que anava lligada a uns petits ingressos addicionals.

En Josep Payarols tenia a Barcelona un oncle a qui la família anomenava «el tio ric», que vivia al carrer de Sant Pere més alt, cantonada al carrer del Pilar. Fuster d'ofici, havia estat durant molts anys encarregat de la guarda del palau d'un marquès situat al carrer de la Portaferriça. Casat amb una dona de qui la tradició familiar conta que el tenia sotmès a la disciplina més estricta (ell descrivia els anys de matrimoni dient que havia estat «més esclau que aquest llum penjat»), en retirar-se s'havia convertit en rendista, i s'havia traslladat al pis del barri de Sant Pere. La principal font de la seva riquesa era un vitalici que li donava un duro cada dia, i d'acord amb aquesta abundància anava ben vestit i cada dia s'acostava a la Borsa per veure com es cotitzaven les seves accions. Quan va enviuadar, va proposar al nebot que anessin a viure amb ell amb la condició de cuidar-lo, de manera que ell pagava el lloguer del pis i tres duros a la setmana per la manutenció, cosa que significava un menjar especial, amb dos plats i tall. Tot i que l'oncle era força gasiu, aprofitava la llibertat d'ésser vidu per anar al Tívoli a veure sarsueles, i solia fer-se acompanyar per la neboda-neta, Isabel; l'entrada costava un ral, aleshores.

El nou habitatge amb aquest arranjament va alleugerir els problemes econòmics de la família, dependent del jornal del pare, que ara era de dues pessetes i mitja. Però la petita bonança va perillar amb el naixement d'una nena, Maria, el 1912. En aquelles circumstàncies d'escassetat, un infant més era una gran complicació, i a més una molèstia per l'oncle ric.

El problema de l'escola d'en Francesc va trobar una solució aviat: el primer mestre que havia tingut a Girona, el senyor Isern, va tornar de Burgos, on havia estat desplaçat, i va començar a exercir en una escola situada al carrer

d'en Serra, prop de l'església de la Mercè; el noi va ser acollit en aquella «escola infecta», i ja no se'n va moure. El senyor Isern era molt estricte i continuava mantenint les seves idees ultramuntanes, però en Francesc era un xicot molt dòcil i bon estudiant.

Quan el noi va fer catorze anys, l'edat de deixar l'escola per entrar d'aprenent, el senyor Isern va insistir perquè estudiés, encara que no pogués ser una carrera precedida per batxillerat, almenys la carrera de Magisteri. La família sencera, i sobretot la mare, van imposar-se aquest gran sacrifici: el van matricular d'alumne oficial i fins i tot el van equipar amb un vestit nou de vellut.

L'Escola de Magisteri es trobava aleshores a l'Hospital de la Santa Creu, a l'edifici de l'antiga Facultat de Medicina; els estudis constaven de quatre anys dividits en dos nivells, Elemental i Superior, amb un examen de revàlida al final de cada un. En el record de l'exalumne, l'escola era «formidablement dolenta», qualificatiu del qual només se salva alguna persona, com ara l'ajudant de llengua i literatura, de nom Cid, que els feia treballar i escriure redaccions, i sempre el feia llegir la seva a classe. En canvi, el titular d'aquesta assignatura era un cunyat d'en Lerroux, esdevingut catedràtic per influències, que mai hi anava i el dia que s'hi presentava arribava mitja hora tard i es feia portar l'esmorzar mentre feia la classe, que sempre consistia a perorar «contra los frailes, las monjas y los curas»; d'aquesta manera, en Francesc va tenir ocasió d'experimentar en la seva educació tant el clericalisme ultramuntà com l'anticlericalisme furibund. La classe de física i química estava en mans d'un suplent, la ciència del qual es reduïa a llegir-los la lliçó del llibre i dir-los: «Miren: tal ley física se demuestra con un aparato que está aquí dentro de este armario», però sense arribar mai a ensenyar-los cap d'aquells aparells que anomenava. L'assignatura que més el va marcar va ser l'apologetica, impartida durant dos anys per un capellà fanàtic, que el va fer aprendre molta teoria de la religió.

Aprovats els dos primers cursos, va passar l'examen de revàlida i va obtenir el títol de Mestre Elemental. Tenia setze anys. A casa s'havien acabat els pocs recursos disponibles, i no podia pensar a cursar els dos anys de Magisteri Superior que li faltaven. En aquesta situació, el senyor Isern li va proposar que entrés a treballar com a ajudant seu a l'escola del carrer d'en Serra i seguís estudiant com a alumne lliure.

Durant els dos anys següents, en Francesc va haver de treballar de valent, perquè eren cursos carregats i difícils de compaginar amb una feina. Es llevava cada dia a les cinc del matí, encenia el foc i es posava a estudiar a la llum d'un quinqué fins les vuit, que sortia de casa per acompanyar nens a col·legi i anar a l'escola on ajudava el mestre. Hi havia vuitanta alumnes junts, i només el senyor Isern com a titular i ell com a ajudant, fins i tot alguna vegada com a suplent. El senyor Isern li pagava tres duros cada mes, i va aconseguir que l'ajuntament l'anomenés mestre auxiliar, amb una paga de cinc duros; a aquests vuit duros s'afegia el que guanyava acompanyant nens. Al vespre, feia encara alguna classe particular i després tornava a estudiar.

Acabada la carrera, havia de fer oposicions, segurament per anar a raure a algun poble de muntanya, cobrant cinc o sis duros al mes que no li haurien

bastat per mantenir-se. La perspectiva no era bona, perquè calia que ajudés a casa seva, on hi havia els dos germans petits; la família anava vivint de miracle.

La solució no va venir a través del magisteri, però sí d'una activitat pedagògica secundària. Durant aquells darrers temps, en Francesc havia estat ajudant els tres nens d'una família benestant a fer els treballs de l'escola, una hora cada vespre, cobrant una pesseta al dia; els nens eren alumnes dels germans de La Salle. Ara el seu pare li va oferir entrar a treballar en una botiga important, un magatzem de colonials anomenat Can Banús, dit més endavant Solé i Mora, que es trobava a la Via Laietana, a l'alçada de la Plaça de l'Àngel. Va entrar com a cobrador per no molestar els altres, però al cap de tres o quatre mesos el van ascendir a comptable, amb un sou de divuit duros al mes, que ja podia considerar-se bastant bo; anys més tard, seria el caixer general de l'establiment.

Allò que realment hauria volgut fer en Francesc era anar a l'institut per fer el batxillerat i després estudiar a la Universitat, però no podia pas; d'altra banda, ara li sobraven hores perquè el sou era suficient i no li calia buscar altres ingressos. Així doncs, va decidir dedicar les hores lliures a estudiar idiomes, a més del francès, que ja sabia. Cal dir que era un noi seriós i molt conscient de les dificultats econòmiques familiars, que gairebé no gastava res en diversions i mogut per un afany de saber enorme; quan havia arreplegat quinze cèntims, es permetia el luxe d'agafar el tramvia de Vallvidrera i seure sota un pi a llegir algun llibre, especialment Jaume Balmes, que en aquella època l'interessava molt, per tal d'aprofundir en les qüestions religioses, però sobretot mogut pels dubtes.

L'afició a l'estudi anava acompanyada de l'interès per la música. Ja l'avi patern havia estat sastre i músic de poble, i tocava la verra, és a dir el contrabaix, als funerals dels pobles veïns. Ell havia inscrit el nèt al cor de la catedral, on havia après a solfejar, i després el va fer estudiar violí amb un amic que li va fer avorrir l'instrument. En passar a Barcelona, es van acabar les classes de música, excepte per l'assignatura de Magisteri, l'únic suspens de la seva vida. De més gran, anava al cinquè pis del Liceu sempre que podia, i era assidu de l'Associació Obrera de Concerts, fundada per Pau Casals, així com de l'Orfeo Català.

En esclatar la Primera Guerra Mundial i produir-se a Catalunya la gran divisió entre aliadòfils i germanòfils, en Francesc es trobava encara força influenciat pel senyor Isern, que com a bon carlí era un germanòfil acèrrim. A més, es va donar la circumstància que vingués a Barcelona una gran orquestra alemanya de corda, a oferir concerts per tal de recaptar fons. En Francesc va assistir a un concert celebrat en un palau en desús situat on ara hi ha els Jutjats, i li va semblar una experiència meravellosa. L'ària italiana de la *Tercera simfonia petita* de Johann Sebastian Bach, que en Pau Casals va popularitzar després, el va deixar tan impressionat que va decidir estudiar alemany. El director d'una acadèmia li va proporcionar un professor molt bo, un jueu polonès germanitzat de nom Lessner. El senyor Lessner no tenia gaires ganes de fer-li classe, però davant la seva insistència s'hi va avenir amb la condició que havia de treballar molt. Van ser entre dues i tres classes a la setmana, a un preu de tres

duros el mes, seguien un mètode propi i avançaven molt de pressa, durant tres o quatre mesos. Passat aquest temps, en Lessner va marxar per fer de secretari del sultà Muley Hafiz, que havia estat destronat i viatjava per Europa. Li va deixar els seus apunts perquè seguís treballant, i com que ja havia après els fonaments de la llengua es va anar espavilant sol i llegint llibres i revistes. Va dedicar dos o tres anys a aprendre alemany, i va arribar a defensar-se força bé, tot i que parlar-lo li resultava més difícil.

Aleshores ja s'havia acabat la guerra, i en Francesc va decidir aprendre l'anglès, que va trobar més fàcil gràcies als coneixements de francès i alemany. Un nadiu anglès li va fer classes, i ell va anar suplint amb manuals i gramàtiques la falta de preparació didàctica del mestre.

Aquesta època va estar dominada pels dubtes i la lluita interna. El senyor Isern l'havia ficat a la congregació dels Lluïsos, i tot sovint anaven a misses, processons, sermons, etc., seguint la tradició devota de la mare. En Francesc no n'estava convençut, però patia i se sentia culpable de tenir tan poca fe. Finalment, un dia va dir al seu confessor: «Vostès ens estan fent sempre sermons contra els no creients, però jo sempre he vist que quan hi ha un judici hi intervenen tres persones, el jutge, el fiscal i el defensor. En canvi, amb vostès només hi ha el fiscal. Jo voldria que em deixés llegir els arguments de la part contrària, Rousseau i Voltaire i tot això». Contesta el confessor: «De cap manera! No t'hi atreueixis pas! Aniries a l'infern immediatament!». Allò el va revoltar. Va sortir del confessionari i va anar de seguida a comprar-se un llibre de Rousseau. Va començar a llegir els enciclopedistes i va anar sorgint en ell una altra persona, però la conversió durà ben bé vint anys, perquè topava amb el desacord de la seva mare, i a més anava trobant-se amb coneguts més religiosos, com ara en Joan Alavedra, que li deien que tingués paciència, que Déu li donaria la fe, i ell vinga demanar-la, però la fe no venia mai.

A més d'aquestes lectures motivades pel procés de reflexió sobre la religió, abans Balmes i després Rousseau, Voltaire, Diderot, etc., llegia molt, aprofitant també l'accés que li permetien els tres idiomes estrangers que havia anat aprenent; així, va llegir totes les obres de Dickens, les de Walter Scott, les de Thackeray, etc. Dels autors alemanys en aquesta època recorda especialment Erich Maria Remarque, amb *Res de nou a l'oest*. El sou que cobrava de Can Banús era força decent, perquè havia anat millorant de situació, i podia dedicar el temps lliure i alguns diners a aquests interessos, visitar assíduament els llibreters de vell, establerts aleshores a la Rambla de Santa Mònica, i comprar alguns discos de 70 rpm per la gramola, que costaven setze pessetes.

Però li havia agafat la dèria dels idiomes: pensava que li faltava una llengua eslava per cobrir el ventall de les que es parlen a Europa. Al Liceu, les òperes russes li semblaven molt harmonioses i tenia ganes d'aprendre aquella llengua. Ara bé, li resultava impossible trobar llibres ni professors per començar a estudiar-la. Coneixia un llibreter alemany, el senyor Schneider, establert a Rambla Catalunya-València, baixant a mà esquerra, a través del qual comprava llibres d'importació i rebia la revista alemanya *Cosmos*, a la qual estava subscript. Schneider li va trobar la *Gramática elemental* de Gaspey-Otto-Sauer, com a

punt de partida, i li va fer portar un diccionari alemany-rus i algunes gramàtiques en alemany. Amb aquest material va anar fent, però li calia algun professor, per la parla i la pronúncia. Un altre conegut, director d'una acadèmia, s'havia encarregat de buscar-li'n un, sense gaires esperances. Passades unes quantes setmanes li va trucar per dir-li que ja tenia el professor: quan en Francesc va anar-hi, es va trobar que el tal professor era una noia rossa, molt elegant, amb barret i sabates de taló molt alt... Era Sònia Davidoff Kopel, una russa nascuda a Rostov el 1900, els pares de la qual havien emigrat a París el 1905, i després van arribar a Barcelona; eren pel·leTERS, i la noia no se sentia gaire còmoda fent de professora, perquè el seu domini del rus era el d'un nadiu sense preparació didàctica. Van començar les classes, però a la quarta la noia va dir que no podia continuar perquè feia falta a casa, on s'encarregava de feines especialment delicades de la confecció de pel·leteria. L'alumne va contestar: «Éso no puede ser, porque yo me he enamorado de usted. Si no puede darme clase, al menos cásese conmigo». La Sònia es va quedar parada, i les classes es van acabar, substituïdes per una relació ambigua, més encara perquè ja estava compromesa amb un jove rus. Davant la insistència d'en Francesc, ella va acabar confessant que tanmateix no es podrien pas casar, perquè ella era jueva. Com que a ell tant se li'n feia, la relació va millorar, però encara era indefinida.

Quan la Sònia va cedir, començaren els problemes per aconseguir casar-se. D'una banda, hi havia el desacord total de la família d'en Francesc, ben al contrari de la d'ella; els Payarols eren majoritàriament catòlics practicants, i casar-se amb una dona d'una altra religió era gairebé com agafar una amant, un escàndol. D'altra banda, hi havia una colla d'obstacles legals. A través d'un advocat es posaren en contacte amb la Cúria, que no hauria posat problemes per casar un jueu amb una catòlica, per considerar que els fills segueixen la religió de la mare, però que essent la dona jueva exigia trametre un expedient a Roma, que hauria costat ben bé cinquanta mil pessetes. Davant d'això, van decidir que s'estimaven més gastar-se-les en xampany. Quedava la possibilitat d'anar a França, naturalitzar-se francès passat el període mínim i casar-s'hi. Però la solució va venir per iniciativa de la noia, que va aconseguir trobar un jutge disposat a casar-los pel civil; la cerimònia va deixar contenta la família d'ella i escandalitzada la d'ell, i encara portaria cua més endavant.

En aquell moment la mare d'en Francesc ja era morta, d'un càncer que se l'havia emportat als cinquanta-sis anys després de quatre de malaltia; el pare encara va viure prop de tres anys, fins als seixanta-dos, i de fet era qui menys s'havia oposat als projectes dels joves. No cal dir que l'oncle ric ja era mort feia anys. La germana segona, Isabel, ja era casada, i va acollir la germana petita, Maria, després que aquesta visqués amb en Francesc i la Sònia durant uns quants anys. El tercer germà, en Salvador, treballava de viatjant a Can Banús i es va casar aviat.

El jove matrimoni intentava parlar rus, però als tres dies se'n van cansar i ho van deixar estar. Era una llauna, perquè constantment ell li estava preguntant: «stoskajaite?» ('què dius?'). Van posar pis al carrer Diputació-Nàpols, en unes circumstàncies econòmiques força favorables. La nova prosperitat venia de

la traducció, compaginada amb la feina a Can Banús, que va anar quedant reduïda als matins per poder traduir a les tardes. Veurem ara com va començar aquesta nova etapa.

Un dia casualment es va trobar al carrer amb un company de Magisteri, en Marcel·lí Antich, que feia anys que no havia vist. En Marcel·lí va explicar-li que estava treballant amb en Joan Puig i Ferrater a l'editorial Proa, on ell portava la part tècnica. Quan en Francesc va dir-li que estudiava llengües i en aquell moment es dedicava al rus, en Marcel·lí va veure el cel obert: «Tu saps rus? Nosaltres necessitem un traductor de rus». Com sabem, l'editorial Proa s'havia proposat de traduir tota la literatura universal de bona qualitat al català per incorporar-la a la nostra cultura. Tenien traductors molt bons, però cap que traduís directament del rus, de manera que les obres de la literatura russa publicades fins aleshores havien estat traduïdes del francès. En Payarols se sentia força il·lusionat per la proposta, perquè ja havia avançat bastant en el coneixement del rus, però en canvi tenia por de no dominar prou bé el català, educat sempre en castellà com havia estat; tot i així, sempre havia escrit en català, un català que creia molt defectuós. A l'entrevista que en Marcel·lí Antich va organitzar ben aviat amb en Puig i Ferrater, en Payarols va exposar-li els seus dubtes. La resposta va ser: «No pateixi: agafi un llibre, tradueixi'n un capítol i ens el mirarem». Li van donar *Els germans Karamàzov*, que en paraules del senyor Payarols «ja és el màxim que es pot intentar», i ell va traduir-ne el primer capítol, a tall de prova. No tan sols van trobar que el contingut s'ajustava a l'original, segons van comprovar per les traduccions a altres idiomes, sinó que van quedar encantats amb el català i digueren que no havia calgut corregir-ne res. Així doncs, es va iniciar la col·laboració amb Proa i amb ella la trajectòria d'en Francesc Payarols com a traductor, aproximadament als trenta-dos anys.

A l'hora de posar fil a l'agulla i emprendre un volum, van preferir no començar amb l'obra de Dostoievski de la qual havia fet la prova, perquè hauria estat «començar per la catedral». La primera traducció publicada a Proa va ser *Pares i fills*, d'Ivan Turguèniev, seguida per *L'etern marit*, de Fjodor Dostoievski; seguiren *Els senyors de Golovliovi* de Mikhaïl Saltikov (Xedrin), diversos volums de Tolstoi (*Els cosacs*, *La mort d'Ivan Ilitx/Amo i criat*, *Hadji-Murat*), així com *Els Mugics* i *L'Eixebrada* d'Anton Txèkhov i *Iama (El fèrmer)*, d'Alexandre Kuprin, fins a un total de nou, sempre a la col·lecció «A tot vent», unes en la sèrie dedicada a la novel·la i altres en la d'històries curtes.

Un dia, Andreu Nin de Rússia estant va escriure a en Puig i Ferrater per dir-li que tenia interès a traduir del rus al català, cosa que fou acceptada immediatament, tant per les afinitats polítiques entre un i altre com perquè en Nin era un personatge molt conegut. Va traduir *Anna Karenina*, de Tolstoi, i a continuació *Crim i càstig*, de Dostoievski. Mentrestant, en Puig i Ferrater havia encomanat a en Payarols *Els germans Karamàzov*, l'obra de Dostoievski de la qual havia fet la prova; quan ja havia començat, en Nin va interessar-se per traduir-la ell, i en Puig i Ferrater hi va accedir; com que després el panorama polític es va complicar, en Nin no va continuar i l'obra es quedà sense traduir.

En Nin i en Payarols van arribar a ser bons amics, però totalment distanciat en l'aspecte polític.

Quan Puig i Ferrater va ser elegit diputat per la República i abandonà la tasca de director, l'editorial Proa va plegar. Davant això, en Marcel·lí Antich i en Payarols van decidir tirar endavant una nova editorial, per seguir traduint obres literàries al català. Els diners per començar van ser deu mil pessetes que aportava en Payarols i vint-i-cinc mil d'un soci amic seu, Josep Cruells, un comptable de Begur. Es van establir en un pis de la Via Laietana prop de la plaça d'Urquinaona, amb el nom d'Editorial Atena. En Marcel·lí portava l'aspecte tècnic, en Cruells, l'administratiu i en Francesc era el director literari. Es va subscriure als suplementes literaris del *Times*, de *Le Figaro* i d'un diari alemany que no recorda, per informar-se de les noves publicacions. Va escriure moltíssimes cartes a autors i editors de tot el món per establir contactes, explicant sempre que eren una petita editorial sense afany de lucre que estava començant i que es proposaven introduir la literatura universal a la cultura catalana. La resposta va ser sempre molt bona, els oferien els drets d'autor en molt bones condicions i van confiar molt en ells. Fins i tot va intercanviar correspondència amb Stefan Zweig, que estava disposat a no publicar l'obra en què estava treballant aleshores a Edimburg, *Maria Stuart*, en la versió original, fins que ells no n'haguessin publicat la traducció catalana, si es comprometien a fer-la de pressa. També es va escriure amb Vicky Baum, que en passar per Barcelona el va convidar a l'hotel Ritz per conèixer-lo; aleshores l'escriptora començava a tenir èxit. Durant 1935 van publicar la *Vida d'Eduard VII*, d'André Maurois, la biografia de la Reina Victòria d'Anglaterra, de Litton Strachey, *Hell al llac de les dames*, de Vicki Baum, en traducció del mateix Payarols, i una quarta obra impulsada per Andreu Nin, que volia que la nova editorial servís de plataforma política: *La revolta proletària d'Astúries*, de Narcís Molins i Fàbregas, un periodista a qui van encomanar la redacció del volum. Aquesta obra va ser un gran èxit de vendes, havien de repetir les tirades contínuament i els transportistes dels pobles feien cua a l'escala per emportar-se-la. Però també va ser l'origen de la dissensió: en Nin i l'Antich volien publicar obres d'aquest caire, en Cruells creia que així farien més negoci, i en Payarols volia mantenir la línia de temes culturals i literaris, de manera que es va separar de l'editorial, motiu pel qual va perdre els diners invertits i, encara pitjor, la correspondència d'aquell any, que va desaparèixer quan ben aviat la policia va fer un escorcoll i va requisar els materials. L'editorial Atena va plegar, doncs, al cap d'aproximadament un any d'activitat.

En Payarols tornava a estar sense feina de traductor, quan va rebre l'oferta d'una tal Editorial Apolo de traduir per a ells de l'alemany al castellà. Va traduir-los *La curación por el espíritu*, de Stefan Zweig, i *Los Buddenbrooks*, de Thomas Mann; més tard traduiria també una narració de Thomas Mann, *Señor y perro*. Va traduir, així mateix, *Momentos estelares de la humanidad*, de Stefan Zweig, però l'editor va preferir publicar la versió de Màrius Verdaguer, i en Payarols creu que és a causa de l'atreviment de traduir en vers l'*Elegia de Marienbad*, de Goethe; aquest va ser l'únic fracàs com a traductor. (Des de la

perspectiva actual, podríem dir que la culpa era de l'editor per no haver especificat prou bé l'encàrrec.) La darrera traducció que enllestí per l'editorial Apolo va ser el *Werther* de Goethe, que va lliurar i cobrar, però mai no va veure publicat, perquè l'editor havia mort i l'empresa es va desfer.

Altre cop es trobava sense feina de traductor. Un amic que dirigia la secció de farmàcia de l'editorial Labor el posà en contacte amb els germans Sánchez Sarto. Manuel, el gran, economista, portava la secció d'art, mentre que Luis s'encarregava de literatura i pedagogia. Luis Sánchez Sarto, amb qui van arribar a ser bons amics, li va fer fer una prova d'una obra de didàctica alemanya, *El tesoro del maestro*, que va ser acceptada. Començaren cinquanta anys de traduir a un ritme intens per a Labor, amb una sola interrupció: el final de la guerra civil.

El 1936, el comitè d'empresa s'havia apoderat de l'editorial, que era propietat de dos socis: un alemany, Georg Willy Pflieger, i un català, Josep Fornés i Vilà, el capitalista principal. Quan van haver de marxar, l'alemany no va tenir problemes per sortir del país, perquè era estranger, però en Fornés hi va trobar moltes dificultats. Era un terratinent de Santa Coloma de Farners, i els seus masovers el perseguïen, de manera que Luis Sánchez Sarto l'amagà a casa seva i va fer l'impossible fins aconseguir-li un passaport perquè pogués marxar a Amèrica com a gerent d'una de les sucursals de Labor; va ser el primer passaport concedit per facilitar la fugida d'algú.

El comitè es va cuidar molt bé de tot durant els tres anys que durà l'ocupació, fins i tot quan l'empresa va tornar a mans dels amos hi havia una gran quantitat d'existències de paper acumulades, però això no els va tranquil·litzar gens i van començar les represàlies. El germà gran dels Sánchez Sarto, Manuel, amic d'Azaña, va anar a Mèxic, mentre que Luis es va quedar, però el van acomiadar i amb ell en Payarols, com a amic seu. Estava traduint de l'alemany un diccionari petit en deu volums i només li van deixar acabar l'obra. La situació era greu, perquè havia deixat definitivament la botiga temps abans, a causa dels bombardejos que patia sovint aquella zona.

Quan ja estava fent de professor d'institut a la Seu d'Urgell, el 1941, rebé una carta d'en Joan Vinyoli, que era el director literari de Labor, el qual li preguntava si tenia interès a tornar a traduir per a ells, cosa que naturalment va acceptar. El primer llibre d'aquesta segona etapa va ser una obra de Jurij Semionov, *Las riquezas de la tierra*, que va tenir molt èxit, amb tretze edicions. La cooperació amb en Vinyoli es va mantenir; periòdicament li anava enviant llibres, i si en Payarols els considerava interessants, se'ls quedava per traduir-los. Va traduir una enorme quantitat de volums, de temàtica molt diversa: mitologia grega i romana, història, història de l'art, arqueologia, geografia, economia, llibres de viatges, els contes dels germans Grimm, els contes de Hans Christian Andersen, una biografia d'Immanuel Kant... El ritme era força ràpid, perquè hi dedicava moltes hores, i un cop llegida l'obra sencera escrivia directament a màquina, fent-ne sempre dues còpies: una per a l'editorial, una per a ell.

Quan en Joan Vinyoli es va posar malalt i va plegar, el seu substitut, en Mas Solench, volia que en Payarols, ara ja jubilat, seguís col·laborant amb ells. Però

aleshores en Luis Sánchez Sarto era gerent de l'editorial Montaner i Simón, que havia estat comprada per un capitalista americà, González Porto. Va publicar-hi l'enciclopèdia literària Bompiani i altres obres, i en Payarols va traduir algunes coses per a ells, abans de plegar definitivament, amb més de setanta anys. Afegirem aquí que, en començar a traduir al castellà a partir de 1936, ja no va tenir temps per al rus, i en anar a la Seu d'Urgell el 1940, per no perdre'l va pensar que s'hi dedicaria quan tingués temps. Va agafar una obra de Dostoievski, *Humiliats i ofesos*, una novel·leta curta, i en un quadern copiava el text a la plana esquerra, per no perdre el costum d'escriure en l'alfabet ciríl·lic, i en feia la traducció a la plana dreta. Però no va poder seguir, per falta de temps, i va anar perdent-lo, cosa que li sap molt greu perquè era una llengua que li agradava molt; actualment ja no es veu amb cor de parlar-la ni gairebé llegir-la.

Després d'aquesta incursió al futur, cal que reculem a l'època de la guerra civil. El 1936, la Unió Soviètica havia anomenat cònsol general a Barcelona el general Vladimir Antonov Ovsejenko, que va demanar a la Generalitat un professor de català. En Francesc Payarols s'hi va resistir quan li ho proposaren, però finalment en Jaume Miravittles el va convèncer amb l'argument que si no acceptava els russos el posarien a la llista negra. Li van instal·lar un telèfon per poder-lo avisar de quan li aniria bé fer classe al general, i els dies acordats l'anaven a buscar amb un gran cotxe amb la bandera russa i dos secretaris. El consolat es trobava en un xalet requisat de l'avinguda del Tibidabo, i en Payarols vivia al carrer de Santa Carolina, a Gràcia. Tot a l'engròs, van arribar potsers a fer tres classes, perquè Antonov s'encarregava de dirigir les operacions del front d'Aragó i sempre estava ocupat; només va aprendre a dir «Visca Catalunya». Segons en Payarols, l'única missió del general era aixafar el POUM, de manera que després dels fets de maig va tornar a la Unió Soviètica, on va ser afusellat el 1938. En marxar i acabar-se les classes, en Payarols va fer treure ràpidament el telèfon, que hauria estat un indici contra seu, perquè tenia notícies que els franquistes el tenien fitxat, però en entrar els «liberadores» no va passar res, de moment.

El 6 de desembre de 1939, un policia que anava a escorcollar una casa veïna el va agafar de testimoni. El veí era representant d'aparells de ràdio i tenia una llista de clients, que segons el policia, tenia projectat assassinar. La dona es desesperava, i en Payarols va intentar tranquil·litzar-la dient: «No se preocupe, mujer, al fin y al cabo todo esto son suposiciones». «¡Cómo suposiciones! ¡Queda usted detenido!». El van portar en un taxi a la Direcció General de Policia, que era a la Diagonal, i el van acusar de «republicano, separatista y masón», i li volien fer signar un document gairebé en blanc. Mentrestant, havien registrat casa seva, i algun veí havia explicat allò del cotxe del consolat rus. De la Direcció General de Policia el van portar a un garatge del carrer Borrell, on va passar una setmana. Gràcies a la intervenció de familiars i amics, la condemna va ser de dues-cents cinquanta pessetes de multa i quinze dies de presó. Però a la Model ja no hi cabia ningú, de manera que els va passar en un dels palaus de l'Exposició de Montjuïc, sense cap mena d'instal·lació. A les dotze de la nit de Nadal de 1939 el van deixar anar.

Es trobava sense mitjans, «tronat, sense ni una pesseta», perquè no tenia feina de cap mena. Un amic que feia de mestre a la Seu d'Urgell li va dir que a l'institut necessitaven professors, perquè l'acabaven de reobrir. Pensava que hi hauria moltes dificultats per aconseguir la plaça: en primer lloc estava considerat un «rojo» i havia estat a la presó; en segon lloc, estava casat pel civil i la seva dona no era catòlica. A més, no era llicenciat, sinó mestre.

L'institut havia funcionat fins al curs 1938-1939, però durant la revolució es va buidar. Els franquistes que es trobaven a Madrid anaven demanant trasllat a l'institut de la Seu, de manera que per allà van passar tota mena de càrrecs i noms il·lustres, però no arribaven ni a prendre'n possessió, sinó que a la primera oportunitat creuaven la frontera i fugien; així doncs, l'institut va estar pràcticament inoperant bastant temps i finalment va parar l'activitat del tot, quan la Seu es va veure afectada pel front. Els alumnes, més de cent, van quedar al carrer. Quan van arribar els «liberadores», van donar l'ordre de reobrir-lo, missió que van encarregar a l'alcalde Fiter, un advocat franquista «però molt enronat», en el record d'en Payarols. L'institut havia estat fundat ja a la Primera República, però no havia estat construït l'edifici, i estava instal·lat provisionalment a l'edifici de les Lleteries, amb un terrat molt gran que servia de pati.

Un petit incís: el principi rector en parlar de tot aquest període hauria de ser, segons el senyor Payarols, «pau als morts». Va ser una època molt trista i no voldria que se'n retinguessin crítiques a persones ja difuntes.

En reobrir-se, l'institut va quedar a càrrec de dos capellans: Mossèn Corts, que patia desequilibris, feia de secretari i professor de matemàtiques i francès, i Mossèn Albinyà, el director, un home molt inculte, feia classes de religió, llatí i agricultura, això darrer perquè tenia un hort on plantava patates. Hi havia a més un funcionari administratiu que duia la comptabilitat, i un bidell exsergent de carrabiners. Van matricular els cent alumnes i escaig, però l'institut no marxava amb tan poc professorat i tan poc preparat. Ara bé, la Seu en aquella època, amb els alemanys a l'altra banda dels Pirineus i el maquis en actiu, no atreia ningú, i les vacants no es cobrien.

En Payarols va poder documentar la seva sol·licitud per exercir de professor d'alemany aportant el títol de Magisteri i les traduccions per a l'editorial Labor, així com gràcies als dos viatges a Alemanya que havia fet entre 1921 i 1923 acompanyant el senyor Banús, en plena inflació, quan la pesseta era una divisa fortíssima en comparació amb el marc. Per tal que el nomenessin interí per un any, amb tres-cents trenta-tres pessetes al mes, va haver-se de casar per l'església, i prèviament la seva esposa va haver-se de batejar.

Deixant la dona a Barcelona, va anar a la Seu el 25 de març de 1940. Era un dia radiant, i va arribar-hi pel Segre, per Castellciutat: es veia la vall a sota, i al fons, el Cadí nevat. Comparat amb Barcelona, que era un cau d'escombraries i de misèria, va pensar: «Això és el paradís, jo m'hi quedo». Però en trobar el desgavell organitzatiu, un centenar de nois repartits en set cursos i dos professors que eren a la vegada el director i el secretari, es va espantar, sobretot perquè volien que impartís totes les assignatures que ells no feien. Ell només tenia el nomenament d'alemany, i a més no era llicenciat; abans de

gostar prendre possessió va anar a parlar amb l'alcalde, que el va convèncer de quedar-se amb l'argument que ja tenien vuit professors nomenats que cobrien gairebé totes les matèries i que no trigarien gaire a arribar; li va demanar que ell fes els possibles durant unes quantes setmanes. Així, doncs, va prendre possessió i es va encarregar dels set cursos de llengua i literatura, dels set de geografia i història, dels set de ciències naturals, a més de l'alemany i l'anglès de tots set. Havia traduït moltes coses per a Labor, algunes de didàctica, i per això s'hi va atrevir.

Va començar el curs el 26 de març, els alumnes es van distribuir en dos grups, un elemental i un superior; al matí feia les classes del grup elemental i a la tarda, les dels nois grans. Com que no hi havia programes ni llibres de text, a les nits en comptes de dormir extractava allò que creia convenient partint dels llibres que tenia, especialment dels materials didàctics que havia traduït, i l'endemà dictava aquells resums als alumnes, a manera de lliçó que havien d'aprendre per al dia següent. Havien passat dos anys sense fer res, i ara estaven encantats, perquè les assignatures impartides pels capellans eren força desastroses, així que la gent del poble aviat es va assabentar que hi havia un professor nou i que feia treballar, i se'n va alegrar. Fins i tot va poder influir en la línia pedagògica, de manera que es van reduir els càstigs corporals. El mes de maig, en acabar-se el curs, van sol·licitar una pròrroga a Madrid, que va permetre allargar-lo fins al 13 de juny. Arribada l'hora de donar qualificacions, en Payarols es va negar a signar les matèries per a les quals no havia estat nomenat; cal dir que d'aquells vuit professors nomenats no n'havia comparegut cap. Van portar la qüestió a l'alcalde, que la va plantejar al governador, un tal Cremades, i aquest s'adreçà al Ministeri, que va enviar una autorització. Va signar doncs els llibres de qualificacions, i fins i tot dels set alumnes que havien de presentar-se aquell any a Examen d'Estat, a Barcelona, en van aprovar alguns.

El nomenament s'acabava el setembre, i el sou de tres-centes trenta-tres pesetes només donava per patates i llet, i més encara en plena postguerra, amb el racionament. Cobraven el sou rònec, perquè el funcionari administratiu els enganyava i es quedava els diners de permanències que pagaven els pares, cinquanta pessetes per curs, així com els drets subvencionals que corresponien als professors; així mateix, la meitat de la matrícula que s'havia de satisfer en forma de paper d'Estat ell es comprometia amb els pares a tramitar-la, i els cobrava l'import en metàl·lic, sense que mai arribés més enllà de la seva butxaca; però d'aquest afer no se'n van assabentar fins més endavant, perquè cap d'ells no coneixia el funcionament administratiu d'un institut, i havien de subsistir amb les tres-centes trenta-tres pessetes del sou. Cal dir que a la Seu hi havia un mercat negre molt ben proveït, alimentat pel racionament d'Andorra, que en rebia tant de França com d'Espanya. Es veien passar camions que pujaven sense obrir a la duana i l'endemà tornaven talment, i tota la mercaderia es venia d'estraperlo a la Seu, de manera que un quilo de sucre que hauria valgut tres pesetes a Andorra en costava a la Seu més de vuitanta. Els andorrans obtenien grans beneficis, però també alguna gent de la Seu. Ara bé, aquell sou no permetia aprofitar l'assortiment extraoficial.

Per no haver de pagar lloguer a Barcelona, els Payarols van agafar un pis a la carretera de Puigcerdà, a la sortida del poble. Aquell semblava ser l'únic estiu que podrien viure en un lloc bonic, i el senyor Payarols el va aprofitar per fer llargues caminades i conèixer el país; encara ara creu que deu la salut a aquells temps. L'alcalde li va assegurar que el nomenament es prolongaria, però ell no estava disposat a seguir treballant d'aquella manera, fent mil assignatures per les quals no se sentia capacitat; a la fi, però, es va deixar convèncer per l'esperança que vindrien nous professors, i sobretot pel desig de seguir vivint en aquell indret. Efectivament, el curs següent va arribar un catedràtic de matemàtiques, i la cosa va anar un poc millor, tot i que encara passava les nits treballant.

L'exèrcit alemany estava a l'altra banda dels Pirineus, i per aquella frontera arribaven molts fugitius. Ni els duaners ni els policies sabien un borrall de francès o d'altres idiomes, i així que arribaven fugitius els retenien i l'enviaven a buscar per interrogar-los; a continuació els enviaven tots a un camp d'internament a Burgos. Solien arribar bruts i espellifats, se'ls veia la misèria dels camps de concentració. Però un bon dia en van arribar dos que tot i que se'ls notaven les calamitats patides semblaven força diferents. El capità del destacament, seguint el seu costum, els volia ficar a la presó, però en Payarols el va advertir que podia picar-se els dits. I efectivament, un dels dos se li acostà i li digué que tot i estar indocumentat era el príncep de Beauvau-Craôn, i el seu company un aviador americà fugit d'un camp de concentració i professor de matemàtiques d'una universitat d'Estats Units. Va demanar parlar amb el duc d'Alba, sense poder-lo localitzar, i amb el gerent de La Unión y el Fénix. Era dissabte a la tarda, però van aconseguir parlar amb el secretari, que va dir que ja se'n farien càrrec. El capità, un poc intimidat, els va deixar sortir i anar a un hotel sota la responsabilitat d'en Payarols, que prèviament els va portar a banyar-se a casa seva, amb aigua freda i tot, perquè altra cosa no tenia —per sort era estiu—, i els va acompanyar a l'hotel. Aquel mateix vespre els va anar a recollir un cotxe de l'ambaixada.

Aquestes feines d'interpret li queien cada dia. Fins i tot una vegada van anar a veure'l dos oficials alemanys d'uniforme que volien parlar amb el bisbe, un excapellà castrense col·locat pel doctor Modrego que no podia veure en Payarols per massa liberal. Finalment, es va queixar al capità de les interrupcions i el destorb, perquè no li pagaven res tampoc, i va demanar que almenys el posessin a la llista de racionament. No ho van pas fer, però ja no van molestar-lo tan sovint, si bé la situació va durar encara fins al 1943 o 1944, quan els aliats ja anaven guanyant i l'afluència de fugitius cessà.

Al cap de dos anys, el professor de matemàtiques va decidir demanar trasllat, per la mala dotació de l'institut. En Payarols va quedar amb els mossens, un llicenciat de Geografia i Història falangista i una professora de llatí, Pilar Sánchez Sarto, germana dels amics de Labor. Les matemàtiques superiors les impartia un empleat de telègrafs andalús desplaçat en càstig per haver estat republicà, els dos primers cursos un mossèn nomenat auxiliar que feia d'administratiu al bisbat, i el tercer, en Payarols mateix, sense llibre de text ni seguir el programa: només ensenyava àlgebra, de manera que els nois van apren-

dre a jugar amb els números i s'hi van engrescar. Gràcies a la presència d'una professora va ser possible organitzar excursions, prohibides fins aleshores perquè les alumnes no podien pas sortir només amb homes.

El tercer any el professor de geografia va ser substituït per un nou company, ja expert en l'administració dels instituts, que va descobrir els tripijocs del funcionari, però com que el secretari i per tant el responsable era mossèn Corts, el director va demanar la intervenció del bisbe. Per tal d'evitar que l'Església aparegués involucrada en un escàndol, el bisbe va aconseguir que el funcionari fos traslladat a Barcelona i es tirés terra damunt tot allò. No es va recuperar res dels diners que els havien estafat, i encara ara als expedients de matrícula d'aquells anys els deu faltar el paper d'Estat que el funcionari s'havia embutxacat.

Al cap d'un temps, en Payarols es va encarregar de la feina de secretari, compaginant aquesta tasca i les classes amb traduccions per a Labor. De fet, hauria pogut viure de traduir a partir del 1942, però li agradava el lloc i la relació amb els alumnes. Aviat va tenir una auxiliar, Carmen Vilarrula, una noieta que havia acabat la primària a les monges i que va arribar a fer oposicions aprofitant una visita del director general d'ensenyament mitjà que els havia deixat en bones relacions. La secretaria representava molta feina, perquè rebien alumnes lliures de tot arreu, fins i tot de Saragossa, per la fama de «coladero» que tenia aquell institut; no ho era pas, però això donava calés. L'organització docent era força difícil, perquè van arribar a haver-hi cinc plans d'estudi vigents alhora. A més, amb el canvi de rumb de la guerra, de cop i volta va desaparèixer l'alemany com a matèria, i el nomenament d'en Payarols com a professor d'alemany va ésser canviat pel d'anglès.

Aquest capítol de la seva vida li recorda les *Memòries d'ultratomba*, de Chateaubriand, per la seva sordidesa en molts aspectes. Així, el pressupost per calefacció era de tres mil pessetes anuals, i tot just durava un mes. El director, mossèn Albinyà, que n'era el responsable, encarregava a unes monges unes casulles fictícies per simular despeses de la capella, que no existia però tenia pressupost, i aplicava els diners de la factura a comprar pinyola d'oliva, el combustible que feien servir.

Un estiu a la Seu, en Payarols estava treballant de secretari al xalet on havien traslladat l'institut, quan es va presentar el director general d'Ensenyament Mitjà, que havia anat a veure'l perquè, segons va dir, aquell institut i el de Girona eren els que tenien més mala fama de tot Espanya. Efectivament, mai no hi havia passat cap inspector. Va voler veure l'edifici, i es va trobar fins i tot que la família del bidell es traslladava a l'estiu de la vivenda del terrat a les aules de sota. Va prometre que ràpidament hi enviaria un arquitecte; el terreny ja estava cedit per l'Ajuntament i, en efecte, al cap de tres mesos va anar-hi un «fabricant d'instituts» que en feia pertot arreu, «tots iguals i tots de cartró». D'aleshores ençà no van parar d'anar-hi inspectors de tota mena, també a causa de les interferències d'un pistoler de Falange, expulsat de l'ambaixada de París, que havia aconseguit ser nomenat professor de francès, i va estar intrigant a tort i a dret. Un bon dia es va presentar l'inspector general, Gassiot, a inspec-

cionar la institució a causa d'una denúncia, i en Payarols li va haver d'explicar tota la història de l'institut, no pas pitjor que els embolics que passaven a tot arreu, amb professors nomenats que no exercien i que cobraven, etc. El Ministeri va acabar designant director comissari de la Seu un catedràtic de l'institut de Lleida, un home molt autoritari, mantenint pro forma mossèn Albinyà, de més de setanta anys. El comissari va fer fora el falangista en pocs minuts, i després es va anar suavitzant una mica, però s'hi passava cinc dies a la setmana fiscalitzant-ho tot. A la fi el senyor Payarols va marxar d'allà quan n'era director un bon amic, en Joan Roig, quan ja anaven a construir l'edifici nou. Però li va passar com a Moisès amb la terra promesa: que la va veure, però no va arribar-hi a entrar.

La vida a la Seu tenia les seves limitacions, però a la vegada permetia fer amics, com ara el notari Pastor i la seva família, companys professors d'institut que es trobaven sols allà i acudien a casa dels Payarols, algun dels militars de la guarnició amb inquietuds culturals, com el coronel García Serena, etc. Els diumenges a la tarda solien reunir-se a casa dels Payarols per escoltar música, pràcticament l'única possibilitat que hi havia aleshores a la ciutat de sentir-ne. De fet, el senyor Payarols només va aprofitar les facilitats de portar coses d'Andorra per adquirir aparells i discos, dels quals va arribar a acumular una col·lecció important. Fins i tot quan un conegut pianista, Leopoldo Querol, que era a la vegada catedràtic de llatí, va anar-hi a examinar de revàlida, en Payarols va organitzar un concert per als alumnes i familiars. En tota la ciutat només hi havia un piano, al seminari, i el bisbe va imposar la condició que homes i dones seguessin els uns a la dreta i les altres a l'esquerra del passadís per tal que l'audició pogués tenir lloc.

La tertúlia musical i la relació amb el coronel García Serena van fer que aquest nomenés en Payarols professor d'anglès quan el Ministeri de l'Exèrcit va donar ordre de pagar un suplement als militars que sapiguessin idiomes, de manera que també va tenir aquesta experiència del que podríem denominar *professor castrense*.

Els vint anys passats a l'institut de la Seu li van deixar un record molt grat dels alumnes i de la gent, així com de la majoria de companys. Encara ara molts exalumnes el tenen present, i ell recorda molt bé aquella època de l'institut, que denomina «l'Edat Mitjana» de la història d'aquella institució.

Passat aquest temps, el senyor Payarols va fer oposicions a adjunt d'anglès, que va guanyar amb el número u, i per tant hauria d'haver pogut triar destí, entre Barcelona, Saragossa i Lleida; ja d'entrada li van dir que era inútil demanar Barcelona, perquè la plaça estava reservada a un capellà i a més els seus antecedents no li permetien aspirar-hi. La plaça de Saragossa, on tenia amics com Carmen Sender, la germana petita de l'escriptor, tampoc no estava disponible, i en canvi li van prometre que si s'accontentava de demanar Lleida no cobriren la càtedra fins que es jubilàs, de manera que estaria en comissió de catedràtic. Així doncs, va acceptar l'oferta, si us plau per força, i va escollir Lleida, tot i que la gent de la Seu, moguda per la rivalitat tradicional, li recomanava que no ho fes de cap manera.

L'institut de Lleida funcionava magníficament, i hi va retrobar o conèixer una gran quantitat d'amics durant els darrers deu anys que va exercir de professor, fins a la jubilació en fer-ne setanta. Oliveres, Sirera, Portuguès, Joaquín Saura, Francisco Medina, Joan Veny, etc., amistats que ha anat mantenint al llarg dels anys, i només lamenta haver sobreviscut molts d'ells, com també la seva esposa i els germans. Un cop jubilat, va passar a viure a Barcelona, on hi havia la major part de la família, i va seguir traduint encara alguns anys. D'aleshores ençà s'ha dedicat a llegir, escoltar música, passejar mentre la salut li ho va permetre, visitar els amics i rebre les seves visites...

Moltes gràcies.

Salutació de Francesc Payarols

Amics! Certament m'ho poseu difícil! Car què puc dir-vos, fora donar-vos les gràcies més sinceres per aquest acte d'amistat de què em feu objecte.

Fill de família proletària, els meus pares no pogueren obrir-me les portes de la universitat, que m'atreien com les del paradís. D'infant em temptaven els llibres, mes estaven tan lluny del meu abast! Vaig haver-me de satisfer amb una carrereta de magisteri primari i, tot seguit, a cercar-me una feina que ajudés a mantenir la meva família, on es feia, un dia darrere l'altre, aquell miracle bíblic dels pans i els peixos.

Les poques hores sobreres les dedicava a llegir, fos el que fos! La memòria i la voluntat no em mancaven, i així em vaig convertir en això que en diem *auto-didacte*. Vaig aprendre llengües i, després de bastants anys de treballar de comptable, vaig entrar en el món de les lletres, gràcies al fet que, en aquell temps, ningú no coneixia la llengua russa, de la qual vaig traduir al català diverses obres clàssiques. Els avatars polítics imposaren el canvi de llengua, i seguiren cinquanta anys de traducció de l'alemany, el francès i l'anglès al castellà.

Simultàniament vaig dedicar trenta anys a l'ensenyament secundari, com a professor de llengües vives. Encara hi ha exalumnes que em recorden amb simpatia, com jo també a ells, a través de tants i tants anys escolats. En els dos instituts on vaig servir es forjaren unes amistats —algunes desaparegudes ja, malauradament— que són un dels grans tresors que em queden.

He viscut un segle, i pressento que, obeint la llei natural, em resta poc temps de vida. Vinc del no-res i torno al no-res, i la idea de la mort no em preocupa. Potser algun dia, de la terra on reposin les meves cendres, hi brotarà aquella flor de què parla Beethoven en la seva bellíssima cançó *Adelaida*. Qui ho sap!

I això és tot el que volia dir-vos, a part de repetir-vos el meu agraïment i desitjar-vos que el segle que és a punt de començar sigui amb tots nosaltres més pietós que el que s'acaba. Adéu-siau!